

Człowiek w Puszczy

TOMASZ SAMOJLIK
BOGUMIŁA JĘDRZEJEWSKA

Zakład Badania Ssaków, Białowieża
Polska Akademia Nauk
samojlik@zbs.bialowieza.pl
bjedrzej@zbs.bialowieza.pl

DARIUSZ KRASNODĘBSKI
MAREK DULINICZ
HANNA OLCZAK
Instytut Archeologii i Etnologii, Warszawa
Polska Akademia Nauk
krasnodedbski@poczta.onet.pl
dulinicz@iaepan.edu.pl
hannaolczak@yahoo.co.uk

Puszcza Białowieska przetrwała do czasów współczesnych z ogromną różnorodnością gatunków zwierząt i roślin, będąc jednocześnie obszarem wielowiekowej obecności człowieka

Badania historycznych związków człowieka z Puszcą Białowieską rozpoczęto w 2003 roku. Wpisują się one w nurt tzw. historii przyrodniczej (ang. *environmental history*), dyscypliny, która powstała ponad 30 lat temu w USA i Europie Zachodniej. Jej celem jest zrozumienie, w jaki sposób i z jakim skutkiem człowiek w przeszłości wpły-

wał na środowisko naturalne. Ze względu na swój interdyscyplinarny charakter nauka ta korzysta z metod badawczych historii, archeologii, geografii, biologii, ekologii i innych nauk przyrodniczych. W Puszczy Białowieskiej badania podjął zespół łączący podejście biologiczne, paleoekologiczne, historyczne i archeologiczne: prowadziliśmy analizy przyrodnicze, wykopaliska oraz kwerendy w archiwach, zbiorach muzealnych i bibliotekach w Polsce i Niemczech oraz na Białorusi i Litwie. Pierwszy etap badań objął okres kończący się umowną datą roku 1800, kiedy po trzecim rozbiore Rzeczypospolitej do objętej zarządem carskiej Rosji Puszczy Białowieskiej wprowadzono nowe sposoby gospodarowania i eksploatacji.

Człowiek na marginesie

W całym badanym okresie przestrzeń zagospodarowana przez człowieka w Puszczy Białowieskiej była nieznaczna. Do końca XVIII wieku udział terenów odlesionych wewnątrz Puszczy wynosił 5-10%. Pozostała jej część pokryta była zwartym lasem, zmodyfikowanym jednak w różnym stopniu przez człowieka.

W starożytności - wbrew wcześniejszym przekonaniom - Puszcza Białowieska nie była całkowicie bezludnym terenem. Odnalezione podczas naszych badań ślady kilku osad i cmentarzysko świadczą o tym, że w okresie od I wieku p.n.e. do V wieku n.e. istniały tu osady noszące ślady mieszanych wpływów kultur ceramiki kreskowanej i przeworskiej, a następnie kultury wielbarskiej. Jednym z najciekawszych odkryć były ślady osady z przełomu er na polanie łowieckiej Berezowo (Nadleśnictwo Białowieża), z pozostałościami dymarek do wytopu żelaza z rudy darniowej, zabytkami żelaznymi i ceramicznymi oraz kośćmi bydła domowego i jeleni. Mieszkańcy Puszczy sprzed dwóch tysięcy lat zajmowali się zatem nie tylko łowiectwem i hodowlą, ale też wpływali na środowisko przez lokalne pozyskiwanie rudy oraz wypalanie węgla drzewnego niezbędnego do wytopu żelaza. Po okresie starożytnym nastąpiła przerwa w osadnictwie, co umożliwiło regenerację lasów.

Wczesne średniowiecze w Puszczy Białowieskiej było dotąd dla badaczy okresem zagadkowym. Inwentaryzacje terenowe prowadzone od lat 70. XX wieku zanotowały tu około 800 kurhanów datowanych na X-XIII wiek. Sugerowano wielką presję antropogenną na ówczesne środowisko, choć w zbadanych kurhanach nie wykryto żadnych zabytków materialnych. Zastosowanie przez nas metod przyrodniczych (analiza składu chemicznego gleby i przynależności gatunkowej węgla drzewnego oraz dato-

Bartnictwo przetrwało w Puszczy Białowieskiej do schyłku XIX wieku. Zarośnięte otwory barci w starych sosnach są w Białowieskim Parku Narodowym coraz rzadszym widokiem

Dariusz Krasnodębski

Pozostałości pieców z dworu myśliwskiego z II poł. XVI w. w Uroczysku Stara Białowieża. W ich ciepłe mógł po polowaniach na żubry odpoczywać sam Stefan Batory

wanie radiowęglowe) pozwoliło stwierdzić, że ogromna większość kurhanów to ślady nowożytniej (z XVII–XIX w.) produkcji leśnej.

W rzeczywistości z wczesnego średniowiecza pochodzi najmniej śladów bytności człowieka w Puszczy. Dotychczas zidentyfikowano 4 skupiska kurhanów, kryjących pochówki ciałopalne (z VIII–IX w.) lub pochówki szkieletowe (z XI–XII w.). Odkryto też inną formę cmentarzyska – pochodzące z drugiej połowy XI wieku pochówki szkieletowe pod brukiem kamiennym na naturalnym wzniesieniu w Uroczysku Zamczysko.

Król rusza na łowy

Od XIV do końca XVIII wieku Puszcza Białowieża była lasem królewskim, służącym za łowisko władców Rzeczypospolitej. Wspecjalizowane służby miały za zadanie ochronę przeznaczonych do polowań ostępów zwierzynnych. W tym okresie w Puszczy Białowieżskiej lokowane były królewskie dwory myśliwskie wraz z towarzyszącymi im osadami. Odkryliśmy pozostałości dworu z II połowy XVI wieku w Uroczysku Stara Białowieża, oraz – znanego ze źródeł pisanych – dworu Wazów z I połowy XVII stulecia zlokalizowanego w dzisiejszym Parku Pałacowym w Białowieży.

Ochrona lasu królewskiego nie wykluczała umiarkowanego korzystania z jego zasobów. Źródła od XVI wieku dokumentują użytkowanie Puszczy na podstawie specjalnych pozwoleń królewskich: koszenie siana w dolinach rzek i na polanach, zakładanie barci w sosnach oraz zbieranie miodu i wosku, budowanie jazów i łowienie ryb w puszczańskich rzekach. Pod koniec XVII stulecia podpisywano kontrakty na dzierżawę, które zezwalały na wypalanie smoły, dziegciu i potażu. Wszystkie te sposoby użytkowania miały zapewne niebagatelny wpływ na środowisko Puszczy Białowieżskiej. Starano się jednak usilnie (i w rezultacie skutecznie), aby

Zbiory Kartograficzne AGAD

Polowania królewskie w Puszczy Białowieżskiej już od epoki Jagiellonów odbywały się w „ogrodach do polowań”, do których spędzano zwierzynę przed przyjazdem monarchy na łowy. Mapa M. Potchowskiego z 1784 roku ukazuje dwa ogrody, w których polował Stanisław August Poniatowski

nie kolidowały one z ochroną najcenniejszego gatunku zwierzyny łownej – żubra, i zasadniczą rolą Puszczy jako królewskiego łowiska. Na szczęście dzięki wyjątkowemu statusowi Puszcza Białowieża nie poszła w ślady sąsiednich puszczy – Kamienieckiej, Tokarzewskiej, Pużyckiej czy puszczy Narewka, które „przetrwały” tylko na kartach dawnych dokumentów. Stanowi to ogromną motywację do dalszych badań historii przyrodniczej Puszczy Białowieżskiej. ■

Chcesz wiedzieć więcej?

- Krasnodębski D., Samojlik T., Olczak H., Jędrzejewska B. (2005). Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Uroczysku Zamczysko w Puszczy Białowieżskiej. *Sprawozdania Archeologiczne*, 57, 555–583.
- Samojlik T. (2006). Łowy i inne pobyty królów polskich i wielkich książąt litewskich w Puszczy Białowieżskiej w XV–XVI wieku. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 54 (3–4), 293–305.